

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Tahririyat va nashriyot" bo'limi xodimi
E-mail: xolmuminovanigora588@gmail.com

NAVOIY IJODIDA KOMIL SHAXS TARBIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodida komil inson timsoli, axloqiy-ma'naviy tarbiya tamoyillari hamda shaxs kamolotiga doir qarashlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Navoiy asarlarida ilgari surilgan fazilatlar zamonaviy tarbiya jarayoni bilan qiyosiy o'rganilib, ularning bugungi kun uchun ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: komil shaxs, ma'naviyat, axloq, tarbiya, odob, Navoiy, tasavvuf, kamolot.

THE CONCEPT OF THE IDEAL HUMAN IN NAVOI'S CREATIVE HERITAGE

Abstract. This article analyzes the concept of the ideal human in the works of Alisher Navoi, as well as the principles of moral and spiritual education reflected in his writings. It examines Navoi's views on personal development and the ethical values he promotes. The study also explores the relevance of these ideas in the context of modern educational processes, highlighting their significance for contemporary society.

Keywords: ideal human, spirituality, ethics, education, morality, Alisher Navoi, Sufism, human perfection.

Sharq mutafakkirlari – Ibn Sino, Farobiy, Ahmad Yassaviy, Jomiy kabi allomalarning pedagogik qarashlari orasida Alisher Navoiyning komil shaxs haqidagi ta'limoti alohida o'rin tutadi. Navoiy nafaqat adib, balki ma'naviy-axloqiy tarbiya nazariyotchisi sifatida ham Sharq uyg'onish madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan. Uning badiiy merosi, ayniqsa "Xamsa", "Mahbub ul-qulub",

“Nasoyim ul-muhabbat”, “Lison ut-tayr” kabi asarlarida komil inson timsoli, uning axloqiy fazilatlari chuqur falsafiy talqinini topgan.

Sharq uygʻonish davrigacha boʻlgan madaniy merosda komil inson gʻoyasi markaziy oʻrinda boʻlgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy asarlarida insonning maʼnaviy kamoloti yetakchi masalalardan biri sifatida yoritilgan. Navoiyning “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”, “Nasoyim ul-muhabbat” kabi asarlari nafaqat badiiy, balki pedagogik meros sifatida ham katta qimmatga ega.

Erursen shoh, agar ogohsen, sen,

Agar ogohsen sen, shohsen sen! [1]

Alisher Navoiyning ushbu shoh baytini eshitmagan, qalbiga singdirib, hayotining shoriga aylantirmagan kishi boʻlmasa kerak. “Xamsa” tarkibidagi “Farhod va Shirin” dostonidan olingan bu bayt “sulton zodayi olam” Abulforis Shohgʻarib Bahodirga bagʻishlanadi. Ulugʻ donishmand shohlik va ogohlik, ogohlik va shohlik mavzularini tarannum etishdan maqsad-muddaosi ilm-maʼrifatni targʻib etish, shohlikda maʼnaviy komil, maʼnaviy komillikda shoh boʻlish gʻoyasini ilgari surishdir. Navoiy nazdida boshiga toj kiygan shoh shoh emas, balki maʼnaviy yuksak, buyuk donishmand, raiyatparvar, botiniy va zohiriy bilimlarni mukammal egallagan, komil shaxsgina haqiqiy shohdir. Shoir nafaqat shohlarni maʼrifatli boʻlishga daʼvat etmoqda, shu asnoda butun insoniyatga ilm olish nechogʻli buyuk va mashaqqatli ish ekanligini, bu yoʻlda sabr va matonat, nafsdek kuchli gʻanimni yenga olish kerakligini uqtiradi. Mutaʼakkir nazarida komil shaxs tarbiyasi jamiyatning ravnaqini taʼminlovchi asosiy omildir. Shu bois Navoiy ijodida shaxsning ichki pokligi, axloqiy yetukligi va ilmli boʻlishi komillikning poydevori sifatida talqin qilinadi.

1. Navoiyda komil shaxs konsepsiyasi.

Navoiy insonning haqiqiy kamolotini uning ruhiy-maʼnaviy yetukligida koʻradi. Komil inson – bu:

- Ilmli;
- Axloqli;

- Sabrli;
- Kamtar;
- Adolatli;
- Saxovatli;
- jamiyatga foydali bo'lgan shaxsdir.

Mutafakkir fikricha, insonning moddiy boyligi emas, balki ma'naviy pokligi uning haqiqiy qadriyatini belgilaydi. Bu fikr tasavvufdagi "Kamil shaxs" konsepsiyasi bilan hamohangdir.

2. Ilm – komillikning birinchi mezoni.

Navoiyning ko'plab asarlarida ilmni ulug'lash yetakchi o'rinda turadi. "Mahbub ul-qulub"da ilmning ahamiyati quyidagicha ta'kidlanadi: "Ilm insonni ulug'lovchi, johillik – insonni xor qiluvchi xususiyatdir" [2].

Navoiy ilmni faqat bilish emas, balki uni amal bilan qo'llashni ham komillik mezoni deb biladi. Ilmni odob bilan uyg'unlashtirgan inson haqiqiy yetuk shaxs sifatida e'tirof etiladi.

3. Axloq va odob tarbiyasi.

Navoiy odobni "barcha ezguliklar ildizi" sifatida talqin qiladi. "Hayrat ul-abror" dostonida odobli insonlar tarovati, odobsizlar oqibati o'rtasida keskin badiiy kontrast yaratiladi. Mutafakkir quyidagi fazilatlarni kamil insonning eng asosiy sifatlari deb biladi:

- halollik;
- rostgo'ylik;
- sabr-toqat;
- saxovat;
- hurmat va ehtirom;
- kamtarlik.

Navoiy nazarida odobsiz ilm ham, boylik ham insonni komillikka eltmaydi.

4. Tasavvufiy qarashlar va ruhiy poklanish.

Navoiyning ko'plab asarlarida (xususan "Lison ut-tayr") komillikka erishish yo'li qushlar sayohati orqali ramziy tasvirlangan. Bu sayohat insonning nafsdan xalos bo'lish jarayonini anglatadi. Mutasavvufona qarashlarga ko'ra, komil inson:

- o'z nafsini tiygan;
- boshqalarga ezigulik istagan;
- adolatli va saxiy;
- dunyoviy manfaatga berilmagan;
- haqiqatni ko'zlab yashovchi shaxsdir [3].

5. Navoiy pedagogik qarashlarining zamonaviy talqini.

Navoiy ta'limoti bugungi tarbiya tizimida ham muhim o'rin tutadi. Uning g'oyalari hozirgi pedagogika tamoyillari bilan uyg'un:

1. Ilm va ma'naviyat birligi – bilim axloq bilan uyg'unlashganda komillik yuzaga keladi.

2. Oila va ustozning roli – tarbiyaning asosiy bosqichi oilada shakllanadi.

3. Amaliy tarbiya – yaxshi xulq kundalik hayotda shakllanadi.

4. Jamiyat oldida mas'uliyat – komil inson o'z jamiyatiga xizmat qilishi kerak [4]. Tasavvuf ilmi payonsiz va tubsiz ummon bo'lib uning fiqh, hadis, tafsir, tavhid, tajvid singari o'ziga xos fan tarmoqlari mavjud. Hazrat Navoiy shulardan asosiy uchtasini shoh-u gado, yaxshi va yomon insonlar o'rganishini farz deb biladi. Bu din ilmiki, xomom qildi taxrir,

Erur fiqhu hadisu so'ngra tafsir.

Uch takmil o'ldi bu uch ilm, sen bil,

Yana har ilm maylin qilma yo qil [6].

Demak, haqiqat tilsimlaridan ogohlik istagan inson fiqh, hadis, tafsir ilmlarini, albatta, o'zlashtirishi lozim. Chunki bu uch ilm boshqa ilmlar tilsimiga kalit bo'lib, ular idrokiga yo'l ochadi. Navoiy tasavvuf ilmini mukammal o'zlashtirishi va unga amal qilish uchun bir jismoniy ilmni ham o'rganish zarurligidan saboq beradi. Bu tabobat ilmidir.

Valekin tib bu hikmat ham erur xo'b

Ki, sihatdur kishi jismida matlub...

Ul uch din ilmiyu bu bir badandur,

Bular muhtoji yaxshi, gar yomondir.

Uch din ilmi e'tiqod va ruhiyat komilligini ta'minlasa, tib ilmi badan salomatligi garovidir. Tib ilminig zarurati shundaki, aqliy-ruhiy sog'lomlik jismoniy baquvvatlikni taqozo etadi. Navoiy nazdida komil insonda ma'naviy-ruhiy yetuklik bilan jismoniy sog'lomlik uyg'un bo'lishi kerak.

XV asrda buyuk bobokalonimiz hazrat Alisher Navoiy tomonidan kuylangan "Komil shaxsni tarbiyalash" muammosi hozirgi davr talablari bilan hamohangdir. Shoir asrlarida ma'naviyat bilan johiliyat, ma'rifat bilan tubanlik, yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash va insoniy tuyg'ularning tarannum etilishi, asrlar o'tsada o'z qadr-qimmatini yo'qotmasligini ta'minlagan. Shunday ekan, Navoiy ijodini o'rganish va tadqiq etish hali ochilmagan qirralarini yoritishga, xalq ommasiga yetkazishga xizmat qiladi. Shu bois Navoiy merosi yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda hal qiluvchi o'rin tutadi [5]. Navoiy ijodida komil shaxs tarbiyasi chuqur falsafiy va pedagogik mazmunga ega. Uning ilm, odob, adolat, sabr, saxovat haqidagi talqinlari bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Mutafakkirning komil inson konsepsiyasi yosh avlodni ma'naviy jihatdan yetuk, axloqan pok, jamiyatga foydali shaxslar qilib tarbiyalashda mustahkam metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. *Xamsa*. – Toshkent: Fan, 2011–2012. – 3500 b.
2. Navoiy A. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent: Fan, 2011. – 250 b.
3. Navoiy A. *Lison ut-tayr*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 544 b.
4. Qayumov A. *Navoiy va komil inson masalasi*. – Toshkent: Fan, 1991. – 160 b.
5. Yo'ldoshev A. *Navoiy ma'naviy merosi va tarbiya*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 144 b.
6. Qosimov B. *Navoiy tafakkuri va tasavvuf*. – Toshkent: Fan, 2001. – 128 b.